

POEETIKAST. KIRGLIKULT JA ASISELT

Methis. *Studia humaniora Estonica* 16, 2015. Poeetika erinumber. Koostanud Arne Merilai ja Maria-Kristiina Lotman. 205 lk.

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi ning Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi egiidi all on ajakirja Methis vabanumbrite kõrval ilmunud ja ilumas hulgaliselt teemakogumikke, alustades Noor-Eesti esteetikast ja lõpetades kirjandusteadusega, nende vahele mahub nõukogude aja käsitlust, teatriteadust jm. Värskeim vihik on pühendatud poetikale – hoolimata koostajate soovist koondada

eri distsipliinide esindajate käsitlusi on kogumiku keskmes siiski vaid kirjutatud sõna (lk 4). Kuigi nt ruumipoeetika ja muusika poeetilised aspektid oleksid erinumbrile andnud huvitava lisanüansi, pole koostajail tegelikult põhjust nende või teistegi valdkondade puudumise pärast endale tuhka pähe raputada. Kogumik on väärikas lugemisvara ja sõnakesksena ehk ka ühtlasem, kui eri kunstiliike hõlmates oleks olnud.

Poeetika erinumbri ülesehitamisel on lähtutud kronoloogilisest printsibist: piibli ja regilaulu juurest varauusaja kaudu XX sajandisse. Varasemaid perioode puudutavad tekstid on võrreldes

uuematega küll vähemuses, kuid seda tasakaalustab Johannes Hörnicki poeetikakäsitluse tõlge Kristi Viidingult koos saateartikliga arhiivileiu rubriigis. Ajateljel piiritletavate artiklite kõrval leiab teooriavahenduse rubriigist ühe üldistavama teksti, Juri Lotmani „Värss ja proosa”. Teemakogumikes juhtub sageli, et üks artikkel astub teisega dialoogi või vormuvad väiksemad ainesepesad. Poeetika kui suhteliselt kitsa valdkonna puhul asuvad teemade asemele poeetilised võtted, millest paljud on oma olemuselt universaalsed. Nii on Methise 16. numbri olulisimaks märksõnaks saanud *parallelism*, nagu koostajad oma saatesõnas ka rõhutavad (lk 4), ehkki kõigis kaastöödes pole see võrdsetel esil.

Ajatu aeg

Kogumiku avaartiklid Urmas Nõmmikult ja Mari Sarvelt käsitlevad luulet, mida ei ole võimalik täpselt dateerida – piiblitekste on tänapäevase kuju saamiseks korduvalt redigeeritud (lk 9, 21) ja regilaulgi pole enne kirjapanekut olnud muutumatu nähtus. Nõmmik käsitleb oma artiklis „Vanaheebrea luule poeetika, juhatuses” Vana Testamendi luule olulisimaid ja iseloomulikumaid tahke, mis paljuski erinevad euroopalikust luuletraditsioonist, ent on selle võrra ehk põnevamad. Kõiki elemente, millele artiklis tähelepanu osutatakse, saada- vad paralleeltekstilised näited, tänu millele on öeldut lihtsam mõista. Luule- tõlked pärinevad ilmselt Nõmmikult endalt ja selle võinuks häbenemata välja tuua – nende lakoonilisuse võlu ilmneb eelkõige pikemast, Jesaja raamatu poeemilõigust, eriti kui võrrelda seda Eesti Piibliseltsi väljaandega.¹ Mari Sarve artiklis „Veel kord regilaulu parallelismist, poeetilisest sünonüümiast ja analoogiast” jäid segama täpsuse-

¹ Piibel. Vana Testament. Apokrüüfid. Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts, 2000. Selles kontekstis äratav huvi Nõmmiku Iobi raamatu uustõlge, mida siin vaid põgusalt mainitakse (lk 9; Iobi raamat. Tlk ja komment U. Nõmmik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013).

taotlusest tingitud (?) sõnakordused, mis muutsid teksti raskepäraseks ja hägustasid mõistmist. Ka tundsin mõningate väidete juures puudust neid kinnitavatest või selgitavatest näidetest.

Varauusaeg

Enda huvidest ja uurimisteemadest lähtudes kõnetasid mind enim varauusaega käsitlevad tekstid, Janika Pälli „Uusklassikaline luuletraditsioon varauusaja Tallinnas ja Tartus” ning Kristi Viidingu „*Non tibi per ventos veneranda Poëtica crescit...* Johannes Hörnick ja humanistlik poeetikakäsitlus varauusaegses Eestis”. Esimene on kirklik ja poleemiline sõnavõtt varauusaegse (juhu)luule värssi tõlkimise vajalikkuse teemal, teine XVII sajandi Tallinna gümnaasiumiprofessori ametisseastumiskõne tõlge koos ülevaateartikliga kaasaegsetest kohalikest poeetikakäsitlustest. Ehkki need kaastööd asuvad ajakirjas üksteisest võrdlemisi kaugel, tekib nende vahel teatud pinge. Järgnevalt peatun mõnel aspektil, mis Pälli artiklis enim mõtteid tekitasid.

Üleskutse tõlkida varauusaegset luulet kõigist raskustest hoolimata värssi ja näidatud eeskujul on vägagi tervitav, sest siiani on seda suhteliselt vähe tehtud, nt katkendid Martin Klõkeri Tallinna-monograafia eestinduses.² Mõningad üksikluuletused Tuna numbrites³ ning mahukad kogumikud – Reiner Brockmanni luule⁴ ja Tartu akadeemilise juhuluule antoloogia⁵ – on tõlgitud proosas, kusjuures antoloogias on järgitud Brockmanni-raamatu kui teeraja-

² M. Klõker, Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657): haridusinstituutsioonid ja juhuluuletamine. Tlk K. Viiding. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2014.

³ Tuna 1999, nr 2, lk 8–11; Tuna 2001, nr 1, lk 14–18; Tuna 2015, nr 1, lk 78–83.

⁴ R. Brockmann, Teosed. Koost, toim E. Priidel. Tartu: Ilmamaa, 2000, lk 55–176.

⁵ O Dorpat, urbs addictissima Musis. Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost K. Viiding, J. Orion, J. Päll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.

ja eeskju, ent põhjuseid nimetatakse teisigi.⁶ Kahes viimases, aga ka Viidingu siinses artiklis on esile tõstetud just humanistlikku aspekti, kuid Päll seob varauusaegse ladina- ja kreekakeelse (uusklassikalise⁷) luule vahetult antiigitradiitsiooniga, kust pärit luuletekste on meil tõepoolest tavaks tõlkida värsi. Kohaliku varauusaegse luule tõlkimise traditsioon ei ole meil aga pooltki nii pikk ja tõlkemahudki on võrreldes antiigitekstidega väikesed. Kahtlemata ei ole proosatõlge võrreldav värsstõlkega, eelkõige emotsionaalsel tasandil: proossasse pandud värsaside sisu oleks otsekui alasti (Päll: „proosatõlke kirstus” (lk 40); Juri Lotmani järgi laguneb ka sisu, kui värsistruktuur laguneb (lk 176)).⁸ Kuid kas vaid värsstõlge annab luuletekstile pikema ja säravama järele? See selgub vaid siis, kui meil on piisav hulk luulet tõlgitud nii värssi kui ka proossasse.

Lisaks proosatõlgetele heidab Päll uurimustele ja antoloogiale „O Dorpat...” ette liigset sotsiaaliat ja filoloogilise kommentaari ballasti. Filoloogilist kommentaariumi ei saa tegelikult usuladina ja -kreeka luule puhul pahaks panna, sest otseste antiikeeskujude kõrval vaadati ju sageli Euroopa esihumanistide poole, kelle eeskujud olid tihti just seal samas antiigis, kust laenati teadlikult, ning eriti vahendatud tsiteerimises on oluline välja tuua seos antiigiga. Koha-

tisel antiigikesksusel on omad põhjused. Erinevalt antiikautoritest ei ole konkreetsete humanistlike eeskujutekstide tuvastamine kaugeltki nii lihtne: esiteks ei ole meil veel kuigivõrd selget teadmist, mida ja keda XVII sajandil Eesti aladel tegelikult loeti; teiseks, erinevalt antiiktekstidest ei ole olemas ammendavaid, tohutut hulka eripalgelist humanistlikku või varauusaegset kirjandust hõlmavaid korpusi, kust otsida. Kuigi tänu järjest kasvavatele digiressurssidele on praegu märksa lihtsam eeskujutekste tuvastada kui nt 10–15 aastat tagasi, on meie senised tulemused lähieeskujude kindlakstegemisel paljuski juhuslikud või jäänud sootuks puudulikuks, nagu omast kogemusest julgen öelda. Ja kuidas tuvastada teiskeelseid eeskujutekste, kui neile otsesõnu ei viidata? See saab jällegi olla vaid juhuslik, lähtudes uurija lugemusest. Lisaks ei tohi unustada, et paljud varauusaja luulega tegelejad on klassikalise filoloogi haridusega ja neid on treenitud filoloogilist analüüsi tegema; seevastu germanistidest uurijad ei pööra sageli antiigi poolele piisavalt tähelepanu, neid huvitavad üldjuhul muud aspektid.

Kui me aga räägime juhutekstidest, olgu nad värsis või proosas, ei saa me sotsiaalsest kontekstist üle ega ümber. Nii akadeemiline kui ka linnaline juhuluule ja -proosa olid avalikud-ühiskondlikud nähtused ning tingimused, milles neid loodi, ka see, kellele neid loodi, kehivad konventsioonid jne olid paljuski määrava tähtsusega. Viited ühiskondlikele oludele, isikutevahelistele suhetele või sündmuste tagamaadele ei pruugi tekstis enam äratuntavad olla, ja kui nad ongi märgatavad, ei ole meil sageli piisavalt teadmisi nende täpseks kontekstualiseerimiseks.⁹ Sotsiaaliast ei saa mööda vaadata ka selliste tekstide juures, mis otsesõnu juhuluuleks ei kva-

⁶ O Dorpat..., lk 16.

⁷ Ladina- ja kreekakeelset varauusaegset luulet ei ole eesti keeles vist varem uusklassikalise luulena defineeritud. Seose antiigiga toob see küll selgemalt välja, kuid jätab varju humanistliku poole, samamoodi nagu humanistlik kipub mitteteadja jaoks varjutama seost antiigiga. Terminina on see aga kahtlemata kompaktsem kui nt *klassikalistes keeltes (vara)uusaegne luule* vmt ja võiks sünonüümse väljendina leida tee ka laiemasse kasutusse.

⁸ Lugejana eelistan kahtlemata värsstõlkeid, kuid ei heidaks ka proosatõlkeid üle parda, need on siiski paremad kui mitte midagi; ise otsustasin proosatõlke kasuks (Tuna 2015, nr 1) tundeist, et värsistamine nõuab midagi enam kui pelk matemaatika ja silpide-vältuste lugemine.

⁹ Nt Paul Flemingi ühe juhuluuletuse algse konteksti kaotamise kohta ilmub peagi saksa ja eesti keeles Martin Klökeri artikkel „Gegen den Strich gebürstet. „Politische” Absichten in altlivländischen Gelegenheitschriften des 17. Jahrhunderts?”.

liftseeru, nagu nähtub Gregor Krügeri luulekogu analüüsist (lk 44, 49). Sisuga vormiühitsusele ning stilistikale-motiivikale võiks tõepoolest ehk rohkem tähelepanu pöörata, nagu Päll osutab, kuid detailseks ei saa siingi alati minna. Palju sõltub sellest, kus ja kellele tekst avaldatakse ning mis on selle peamine eesmärk. Seega on pigem küsimus, kuidas leida tasakaal originaali sisu ja vormi edasiandmise ning teema(de), žanri-eripärade, stiilivõtete ja ühiskondliku konteksti eritlemisel.

Kristi Viiding keskendub Johannes Hörnicki inauguratsiooniõnne tõlke saateartiklis XVII sajandil Eesti alal loodud poetikakäsitlustele, näidates nende laiemaid seoseid olulisimate antiiksete ja humanistlike käsitlustega. Niisugune rõhuasetus on Tallinnas peetud ja trükitud kõnet silmas pidades igati loomulik, ent kuna selle autor oli enne siiatulekut töötanud Riia toomkoolis, siis ehk väärinuks ka sealse poeetilise mõtte areng tutvustamist. Hörnicki kõne ise on meeldiv lugemine, kuid filoloogilise kommentaari kõrvale tahtnuks täpsemaid viiteid nt sellele, kuidas see suhestub Jakob Lotichiuse kõnega Tartust ja temaatiliste sõnavõttudega mujalt Euroopast;¹⁰ kas ja millised olid tema eeskujud ühes või teises käsitletud küsimuses. See tekitab teatava pinget Pälli artikliga, seda hoolimata sellest, et analüüsi objektiks on valdavalt proosatekst.

Moodne aeg

Uuemale kirjandusele pühendatud artikleid on poetika erinumbris viis: 1) Tanar Kirsi „Juhan Liivi käsitus luulekunstist”, mis suutis kooli kirjandustundidest pärit tolmu ja vastumeelsuse Liivi ja tema loominguga ümbert natuke kaugemale peletada; 2) Michelle Muelleri „Parallelism as repetition: A case

study of Betti Alver's *Elu on alles uus* and *Jälle ja jälle*”; 3) Külliki Kuuse „Uku Masingu luule arhailine kujundisüsteem”; 4) Jaak Tombergi „Näitamise ambivalentne poetika: J. G. Ballard'i „Crash”” ning 5) Anne Lange ja Miriam McIlpatrick-Ksenofontovi ühisartikkel „Tõlkepoetikast teksti ja keele taustal”, kus arutluste keskmes ja aluseks on ühe Jaan Malini luuletuse inglise keelde tõlkimise protsess, kuid ka tõlkeküsimused laiemalt. Nimetatuid esimene ja viimane veensid ja haarasid kaasa, ent Muelleri ja Kuuse tekst tekitasid mõningaid küsitavusi.

Muelleri artikkel on ingliskeelne ja mõjub eestikeelsete vahel kummastavalt, seda hoolimata koostajate põhjendusest, et selle ingliskeelne mõistestik leiab kasutust ülikooli poetikaseminarides (lk 5). Artiklit lugedes see selgitus ei veennud. Keele kõrval jäi selgusetuks, miks oli vaja Betti Alveri luuletust „Elu on alles uus” käsitledes värsid ümber numereerida – analüüsi käigus ridu ühe või teise stiilivõtte paremaks näitlikustamiseks kokku tuua on tavaline, kuid tsiteeritud värsirea numbrid võiks siiski kattuda reanumbriga luuletuses endas. Kui esimese tekstinäite puhul (lk 89, read 3–4, Alveril 3–6) on sellega suhteliselt lihtne leppida, siis lk 93 toodud tekstinäide, read 5 ja 6 – ilusasti reapiiri markeeringutega! – on Alveri luuletuses värsid 27–31. Lk 89 on küll selgitus esimese näite ridade ühendamise kohta – nii olevat sarnane struktuur paremini jälgitav¹¹ –, kuid mitte numeratsiooni muutmise kohta. Toimetajana ei saa ma välja toomata jätta grammatilist lapsust lk 91 morfoloogilise parallelismi näitlikustamisel: Alveri värsides „Eluohus on pungad / puus. / Eluohus on ritsikad / rohus.” ei ole verb mitte ainsuse, vaid mitmuse kolmandas pöördes. See poleks ehk silma hakanudki, kui poleks trükitähtedega esile toodud.

¹⁰ Viimaste kohta võib eesti keeles lugeda nt Walther Ludwig'i artiklist „Muusadekultus ja jumalateenistus – reformatsiooni-ajastu evangeelne humanism” Eesti Ajalooarhiivi toimetiste 20. (27.) numbris (2013, lk 93–136).

¹¹ Alveri luuletuse graafiline skeem toob struktuurisarnasused minu jaoks palju selgemalt välja kui ühte ritta lükitud värsiread.

Kuuse artikliga tekkis probleem kohe alguses, kus ta osutas Masingu tekstide mittemõistmisele ja sellest johtuvatele ebatõdedele eesti kultuuriloos (lk 106–107). Sellega autor vastandas end enamikule Masingust kirjutanutele ja sünnitas skepsise, millest siinkirjutaja ei suutnud lõpuni vabaneda. Luule oma mitmekihilisuses ei lase end enamasgi üheselt mõista, ei ole ühte ja ainsat õiget tõlgendust – ka proosa puhul mitte –, kõik sõltub vastuvõtjast (vrd ka Juri Lotmani sõnu lk 176). Autori teadjapositsiooniga artikli algul satuvad lõpu eel teravasse vastuollu kapitaalkirjas sõnad Masingult: „ON LOENDAMATU ARV TÕDESID, KUID ÜKSI POLE ABSOLUUTNE” (lk 126). Seega ei saa absoluutne olla ka Kuuse käsitus mõistemetafooridest, mis on tema enda loodud-konstrueeritud, aluseks Masingu 1930. aastate luule. Ent kas ja kui seletusjõulised on sellised kunstlikult loodud moodustised? Lausa suurustavalt mõjus aga kokkuvõtte lõpus väljendatud soov näha Masingu luulet tunnetusliku mudelina, mis mo-

delleeriks meie kultuurilist (sh rahvusteaduslikku) mõtlemist (lk 127).

Üle aja

Ajateljest eemale jääb Maria-Kristiina Lotmani kommenteeritud tõlge Juri Lotmani entsüklopeediaartiklist „Värss ja proosa” teoriavahenduse rubriigis. See on Lotmani arhiivist pärit teravapilguline ja vaheda sulega kirjutatud tekst, mille liigitus teoriavahenduseks mind lõpuni ei veennud, pigem sobinuks see Kristi Viidingu kaastöö kõrvale arhiivileiu alajaotusesse.

Poeetika erinumber on väärt lugemine neile, keda huvitab eri ajastute luule ning poeetilise mõtte areng. Luule tõlkimist puudutavad artiklid (Päll, Lange ja McIlpatrick-Ksenofontov, kaude ka Nõmmik ja Viiding) seovad selle kogumiku aga Methise varasema, 2012. aastal ilmunud tõkeloo erinumbriga (nr 9/10). Nii on tekkinud dialoog, mis loodetavasti jätkub.

KATRE KAJU